

Birtatás

A' Haránt élni, szenvedni, 's jó tenni,
 Úgy mellettkéntünk 's bátran baji menni,
 Kéret, vesélyt, veséget érte fel em venni,
 'S minden áldozatra mindenütt leanni
 Barátom! úgy dolgoz, mellyel ar embernek
 Dicsőség' merizénné oflopot emelnék,
 'S mellyekint (bár, anig öf, sohan nem kedvelnek)
 A' Jök sírodban is áldanak, tisztelnék...

A megújuló Magyarország első jelentős költőjére való emlékezésnek nemcsak születésének mostani 210. évfordulója ad időszerűséget, hanem felvilágosodás- és reformkori irodalmunk jubileumainak az elmúlt évben már megindult és a következőkben folytatódó sűrűsödése is. *Batsányi János*, forradalmi hagyományaink kimagasló képviselője oroszánrészt vállalt és teljes erejével részt vett az 1780-as, 90-es évek reformmozgalmaiban. A felvilágosodás és a magyar haladás ügyéhez való hűségével kiemelkedett kortársai közül. Éles, kemény, forradalmi egyéniség volt. Nem csoda, hogy kétézben is bebörtönözték.

Fentebb közölt verse, melynek nemes pátozára élete út igazoló pecsétet, *Farkas Ferenc* megzenésítésében széles körben ismertté válhat, s stílusus szerepet kaphat az említett jubileumokhoz kapcsolódó műsorkokban.¹

A vers „életrajzának” érdekes adaléka, hogy korábbi, rövidebb változata volt *Batsányi* első, nyomtatásban napvilágot látott költeménye (1785-ben). A *Kazinczy* által megörökített börtönlegenda szerint e vers vezérgondolatát írta fel szénnel kufsteini börtöne falára is a költő: „Szép a hazáért tűrni, viselni rabláncot, s halált szenvedni dicső dolog.”

BÁRMINŐ KARRA

BIZTATÁS

KÁNON

Batsányi János (1763–1845)

FARKAS Ferenc

Allegro moderato
(♩ = 108)

I. (S.+T.)
II. (M.+Bar.)
III. (A.+B.)

A ha-zá-ért él - ni, szenvedni, s jót ten-ni.
A ha-zá-ért él - ni, szenvedni, s jót ten-ni.

¹ A kotta a Népművelési Propaganda Iroda (1071 Budapest, Gorkij fasor 45.) kiadása. Megrendelési száma: B. 77006.

A mostani évforduló figyelmeztet azokra a lehetőségekre, feladatokra is, amelyeket a költő életművének tanulmányozása, népszerűsítése kínál szülővárosa, Tapolca és környéke honismereti szakköreinek. Tapolca, a költő hangulatos emlékszóbjával, szülőháza maradványainak szép természeti és műemléki környezetével, malomtavával, tavas-barlangjával a honismereti országjárásoknak is megragadó élményt kínáló célpontja lehet. (A költő szép tapolcai szobrának képét lapunk idei 1—2. számában közöltük.

(Szerk.)

Egy kisalföldi Petőfi-monda

„Mikor még iskolás voltam, és *Petőfinek* a versét tanultam, akkor mesélte öreganyaám, hogy az a *Petőfi tátos*¹ volt. Ő is úgy hallotta valakitől, hogy amikor megszületett, igen *poszra*² kis gyerek volt. Egyszer az *ángyikája*³ elgyütt az urával gyereknézőbe. Tudja, ez falun mindenütt szokás volt, és hozott egy kis *kotlósrétest*⁴ az anyjának, mert ilyenkor jól köllött tartani a gyerekes szoptató anyákat, hogy sok tejük legyen. A kisgyermeket nem volt ám szabad megcsudálni, nehogy megrontsák és síróss legyen szegényke. Az emberek leültek az asztalhoz beszélgetni, az *ángya* meg megkérte, hadd nézhesse meg a kicsikét. Az anyja éppen altatgatta, ringatta a bölcsőben, de még ébren volt, így hát megmutatta. Hát amint ott *cuccogatnak* neki, elmosolyintotta magát a baba. Akkor látta meg az *ángya*, hogy foga van neki. *Foggal született, mint a tátosok*. Az anyja titkolta, hogy az csak egy kis fehérség az ínyecskéjén, de az *ángya* jól látta, és mondta is az anyjának, hogy ebből a gyerekből még nagy ember lesz, mert tátosnak született.”

Elmondta: *Benovics Istvánné, Nagy Ilona* 54 éves, Rábacsécsény, 1973. február.

Feljegyezte:

Dr. Timaffy László

¹ táltos

² gyenge, kicsi, vákony, gyengén fejlett; ugyanaz, mint az állatoknál, kismalacnál a *csűnyött*

³ *ángya, ángyikája*: anyósa

⁴ másutt *komatál*, a gyermekágyas asszonynak a komaasszony által hozott étel

Petőfi életútjának legfontosabb állomásai

A szülők lakóhelyei (amelyekben a költő is lakott hosszabb-rövidebb ideig, vagy látogatóban megfordult): Kiskőrös (1821—1824), Kiskunfélegyháza (1824—1830), Szabadszállás (1830—1841), Dunavecse (1841—1844), Szalkszentmárton (1844—1846), Dömsöd (1846), Vác 1846—1848), Pest (1846, 1848—1849), Cinkota (1846).

A költő iskolái: Kecskemét (1828—1831), Szabadszállás (1831), Sárszentlőrinc 1831—1833), Pest (1833—1835), Aszód (1835—1838), Selmec (1838—1839), Pápa (1841—1842).

Ifjúkori katonáskodásának állomáshelyei: (1839—1841): Sopron, Pozsony, Graz, Zágráb, Károlyváros.

Ahol vándorszínész korában megfordult (1839—1844: Pest, Ostffyasszonyfa, Balatonfüred, Ozora, Simontornya, Szekszárd, Cece, Mohács, Mezőberény, Székesfehérvár, Kecskemét, Nagykőrös, Pozsony, Debrecen, Diószeg, Nagyléta, Székelyhid.

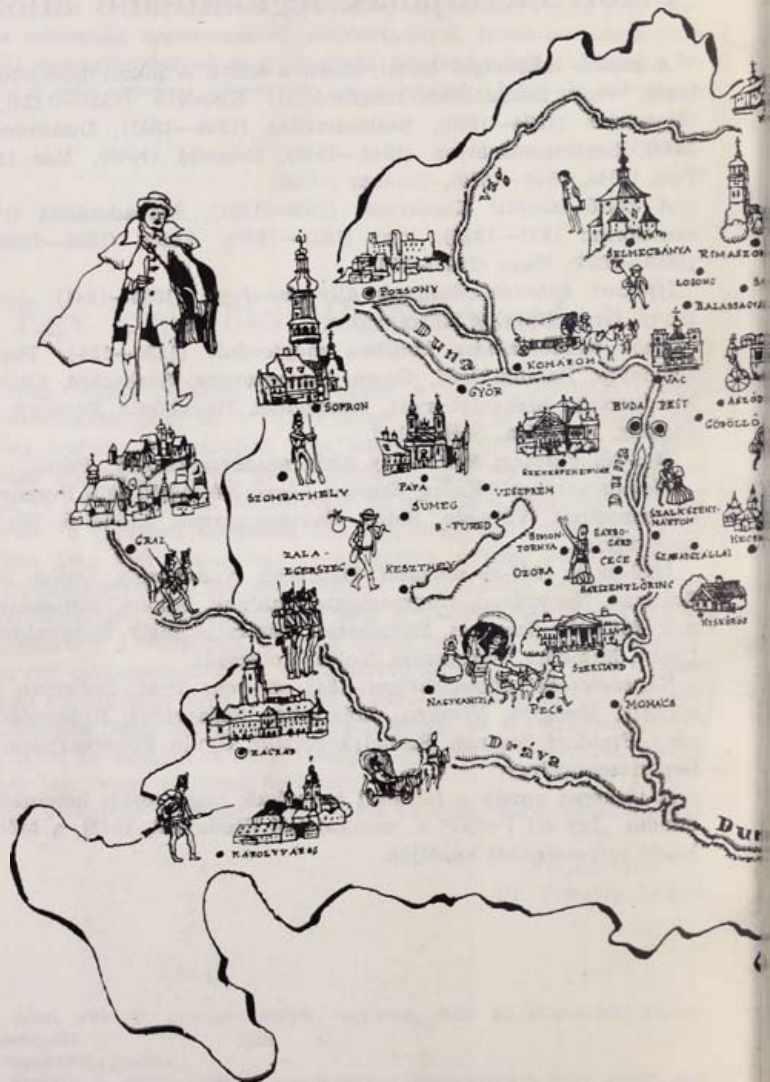
1844-től elismert költő (egy ideig segédszerkesztő): Pest.

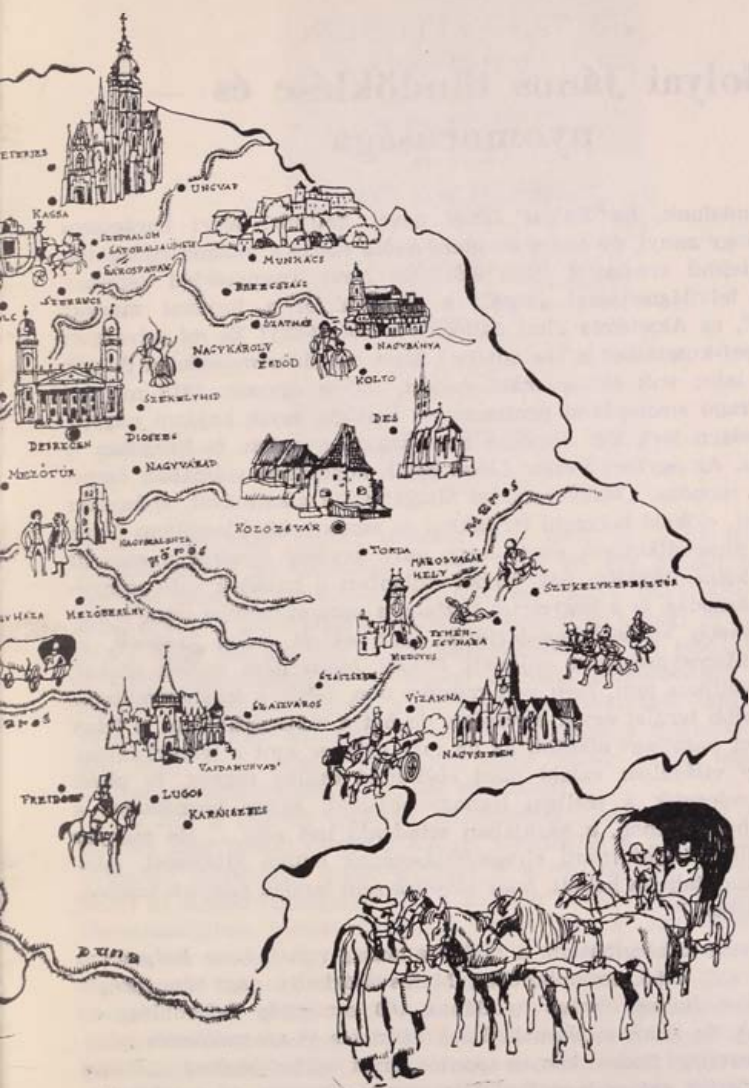
1845-ös utazásai: Kassa, Eperjes, Lőcse, Késmárk, Igló, Rozsnyó, Losonc, Rimaszombat, Várgede, Salgó, Balassagyarmat, Gödöllő, Borjád, Kún-szentmiklós.

1846-os és 1847-es utazásai: Debrecen, Nagykároly, Erdőd, Nagybánya, Szatmár, Nagyvárad, Nagyszalonta, Szolnok, Abony, Rimaszombat, Putnok, Miskolc, Szerencs, Sárospatak, Sátoraljaújhely, Széphalom, Ungvár, Cseke, Munkács, Beregszász, Koltó, Kolozsvár.

Nevezetesebb állomáshelyei 1848—49-ben: Pest, Debrecen, Marosvásárhely, Medgyes, Vízakna, Szászsebes, Szászváros, Kolozsvár, Mezőberény, Freidorf, Szolnok, Székelykeresztur, Gyula, Fehéregyháza, Segesvár, Sepsziszentgyörgy.

A térképet amely a felsorolt helységek nagy részét bemutatja, *Fekete Sándor* „Így élt Petőfi” c. munkájából (Budapest, 1972), a Móra Könyvkiadó szívességéből közöljük.

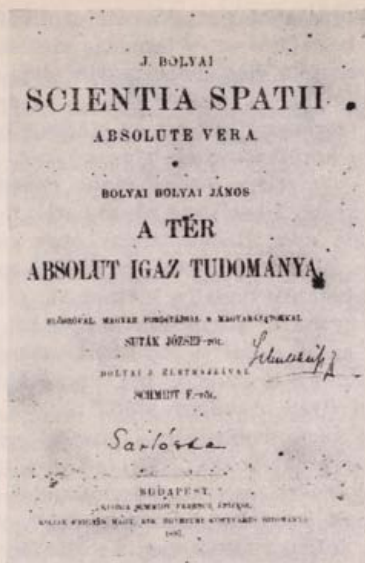

Bolyai János tündöklése és — nyomorúsága

Kire gondolunk, ha *Bolyai János* nevét halljuk? Mert korántsem állítható, hogy annyi, de annyi év után, mióta szerte a világon emlegetik, már egyértelmű arculattal állna előttünk. Amit nyomatékmal kérdezni lehet, mi felvilágosítással szolgált a *Bolyai*akról a hajdani magyar „Nobel-díj”, az Akadémia által osztogatott *Bolyai*-díj? És mi szivárgott szét a *Bolyai*-kutatásból a köztudatba? Mert ma sincs másként a dolgok velejében, mint volt évtizedekkel ezelőtt, mikor egyszer, 1918 nyarán, *De Vries Hugó* amsterdami professzor, a biológia egyik hajdani nagyja, Magyarországon járt. Egy élménye nem hagyta nyugton, és hangosan is beszélt róla. Az egykori Pester Lloyd egyik augusztusi számában őszintén meg is mondta: „Magyarországi látogatásaim alkalmával, ahányszor csak képzett, előkelő helyzetű férfiakkal és asszonyokkal kerültem össze, ismételten elcsodálkoztam azon, hogy mily kevésbé ismerik a magyar nép egyik legzseniálisabb fiát, ámbár különben a hazához való szenvedélyes ragaszkodás, és a kegyeletes tisztelet a nemzet nagyjai iránt a legrokonszenvesebb vonásaikhoz tartozik. Igaz, akiről szólni kívánok, az Erdélyben Marosvásárhelyt született *Bolyai János* nem épített utakat, nem volt politikus sem, nem volt művész sem, tehát a legabsztraktabb, a legfélreesebb terület egyik híressége, de hát a matematikában is lehet nagyot, lehet páratlant alkotni. És ha már egyszer kint a nagyvilágban, a tudomány világában valaki mint elsőrendű csillag ragyog, és nevét egyszerre emlegetik a szellem legnagyobbjaival, akkor természetes a várakozás, hogy otthon, a hazájában *mindenki* tud róla... Ha magyar barátaim előtt *Bolyai* iránti elragadtatásomnak adtam kifejezést, minduntalan tapasztalnom kellett, hogy távolról sem tartják annyira számon, amennyire illene.”

De manapság kifakadhatunk a tájékozatlanság miatt, ha a *Bolyai*akra terelődik a szó. 1956 novemberében Marosvásárhelyt nagy ünnepségre gyűlnek össze. *Bolyai Farkas* halálának 100 esztendőös évfordulója ad erre alkalmat. Ez is az, is eltanakodásra készítet a visszaemlékezés pillanatában. *Antalfy Endre* kényes pontot érint eltűnésében. „*Bolyai Farkas* halálának századik évfordulója végre alkalmat ad megkérdeznünk, hogy a magyarság ilyen hosszú idő folyamán hogy őrizte, hogy

becsülte két nagy fiának emlékét?” — teszi fel a kérdést *Antalffy*. „Személyiségük és alkotásuk emléke hogy élt egy század folyamán az egymást felváltó nemzedékek tudatában? Súlyt vetettek-e arra, hogy tudatosítsák a tanulóifjúság széles rétegeiben is, s hogy vívódott s lobogott a világ elől elrejtve az apa lángszelleme?... Én például — mondja *Antalffy* szemrehányóan — Marosvásárhelyt diákoskodtam, de tanárainak eszükbe sem jutott, hogy valaha is elvezessék tanítványaikat a városi református temetőbe a *Bolyaiak* sírjához, s megmagyarázzák nekik, hogy ez a sírhanth két olyan nagy ember porait takarja, akiket világszerte minden művelt ember számontart.”

Hát ami a művelt emberek műveltségét illeti szerte a világban, — vannak még hibák! *Gerhard Kropp*, matematikus, berlini egyetemi magántanár, figyelemre méltó könyvet ír a matematika történetéről. Nem felejt ki semmi lényegeset, ami a modern gondolkodás útját egyengette. Beszámolójában természetszerűleg helyet kap a „nem-euklideszi” geometria és annak úttörője: „*Nicolai Iwanowitsch Labotschefsikij* aus Kasan und *Johann Bolyai* aus Wien”... Hát bécsi származású volt *Bolyai János*?... De mit vethetünk *Gerhard Kropp* szemére? Mit tudott *Bolyai János*ról az egykori Pester Lloyd szerkesztőse, hogy nem korrigálta *De Vries* tévedését, *Bolyai János* nem Marosvásárhelyt született?...

Csakhogy — magunk is lesüthetjük a szemünket. Miben gyönyörködünk el ritka ünnepi pillanatokunkban?... *Kocsis István* „monodrá-

máját" lessük, amit *Bolyai János* eszelősként papírcafatokkal koszorúzza közül *Gauss* képét, a hegedűjét és — legendás virtuskodásának eszköztét, a kardját. „Ha a *Gauss*-féle élet életem egyik elszalasztott lehetősége”, — hangzik a monodrámában a nézőtér felé — „akkor a hegedű a második, illő lenne hát megkoszorúzni ezt az elárvult hegedűt is”, — miután papírszeletkéekkel körülkoszorúzza *Gauss* képét, „És a kardomat is, igen, a kardomat!” — folytatja *Bolyai János* töprengését élénk hanghordozással. „A legnagyobb lehetőséget az emberek feje fölé nőni a kardomban találtam volna meg. Huszonnéhány éves koromban, amikor a tisztí egyenruha úgy áll rajtam, mint senki másón, és egy zászlóalj minden tisztjét döllyfösen párviadalra hívtam ki, s a kora déldől késő estig tartó viadalon egyenként legyőztem őket, s két győzelem között a tisztek bosszantására annyi szünetet tartottam, amennyi alatt egy bosszantó nótát kicsalhattam a hegedűből, hej, hogy csügött rajtam minden asszony szeme egy-egy ilyen bravúrom után.”...

Csakhogy a párbajoknak megvoltak a maguk „népszokásbeli” feltételei, akárcsak a kártya játékoknak. Aki adott a „becsületére”, az a kártyajátékon veszteségével nem maradhatott adós, noha egyébként a suszternek, a szabónak lehetett „fizetéképtelen”. A „megverekedést” éppen szigorú formái különböztették meg a közönséges verekedéstől. Segédek jelenléte nélkül „lovagias mérközérről” nem lehetett szó. És a „becsület” a segédeket ép úgy köthötte az előírásokhoz, mint a szembenállókat a „snájdig” magatartáshoz. Haldokló fülébe hegedülni a győztes kárörömeivel a „becsület” szolgálatának nagy pillanatában teljességgel elképzelhetetlen. A „becsület” nagylelkűsége is kötelezett, és a „vitéz” helytállás elismerést diktált. A *Bolyai János*ról terjesztett hetvenkedés sohasem történhetett meg — párbajsegédek jelenlétében... A legtöbb, amit feltehetünk, valami „barátságos” mérkőzés alkalmával maradt *Bolyai János* — „versenygyőztes”, mely természetsszerűleg indulatok nélkül csupán az ügyesség kikísérletezésében zajlott le.

De minek egy „monodráma” képzelődése? Mi szükség van az ilyesmire? Hiszen kézbe vehetjük *Bolyai János* feljegyzését saját magáról, és az egészen más élményekben részesít, mind az „írói szabadság” felelőtlensége. *Bolyai János* a maga „megmustrálásában” nem mereng el ön-elégülten hajdani „vitézkedésein”, „sedatus”¹ értelemmel jelenti ki: ... a párviadatok egy esetben sem célszerűek, és hogy valóságos maradványai a vadabb s műveletlenebb időknek és hogy valóságos balvélemény s babona beléjük valami *nemes* tettet helyezni.” Magáról így tudósít: „En magam csakugyan (egy esetet még az akadémiában, corpskadet koromban, kivéve: amikor is az elsőt magam hívtam spádéra s darabígi viaskodtunk után a társaink közbevetvén magukat, megbékéltettek) senkit ki nem hívtam. Bajnok s velem vívott társaim azonban

¹ Nyugodt, higgadt (*Szerk.*)

mind az *actus* előtt, mind azután a legjobb indulatot mutatták mindig hozzám”...

Ideje, hogy az észszerű, kritikai szellem irányítsa a köztudatot a *Bolyai*-kérdésben. Szinte társadalmi illendőséggé vált, hogy *Gausst* tegyük felelőssé *Bolyai János* sorsáért, s közben nem vesszük észre a magunk muasztásait a „*Bolyai*-kultusz”-ban. *Bolyai János* helyét és rangját az *emberiség* gondolkodásának történetében idegenek állapították meg. Itthon a *Bolyai*-kultusz csak tétovázva, hitetlenkedve követi a magasztaló elismerést. *Dávid Lajos*, aki jól körülnézett a két *Bolyai* dolgában, csak toporogva nyilatkozik egyszer. Legyen *Bolyai*-kultusz?... Természetesen, de — nem hivalkodó!... Pedig mit is írtak le egyszer messze, messze — a Föld túl oldalán?... Abban a meztelen történeti megállapításban, hogy *Lobacsevszkij* 1826 és 1829 között, *Bolyai János* pedig 1832-ben a hiperbolikus geometria részletes kifejtését közli, az emberi gondolkodás egyik legnagyobb forradalmi megnyilatkozása nyer rögzítést. Egészen *Kopernikuszig* kell visszamennünk, hogy valami hasonlót találjunk az új meglátáshoz. De még ez sem fejezi ki igazában az újszerűség vívmányát. Mert a nem-euklideszi geometria új távlatokat nyitott meg a deduktív következtetéshez szokott gondolkodás számára, vagyis mást, mint csak valami új fejezetet a tudomány, a matematika valamelyik ágazatában. *E. T. Bell*, a matematika történetének egyik kimagasló kutatója nyilatkozik így az egyik könyvében.

A „probléma megoldó gondolkodás” nem mindig ugyanazon kényelmes tűnődés között gyűjti be a maga babérait. A „megragadottság” küzdelmes vonzolóadások közé sodorhat. Mit sejtet *Bolyai János* vallomása? „...semilyen a legnagyobb mértékben is áthághatatlanak látszó akadály sem lohasztotta le bátorságomat. ...Vigasztalva magamat *Seneca* szavaival: Becsüld a nagyra törekvő férfiakat bukásukban is, és új bátorságot merítve, még inkább fokozódó vággyal újra fogtam neki a támadásnak, és így váltakozó fordulatokkal folytatott küzdelmek közt és némely részletes és barátságatlan győzelem és terep-elfoglalás után végre az 1823. évben sikerült teljesen keresztül törnöm, ezt a minden módon megvitathatatlan sziklavárat megrohannom és véglegesen bevennem és evvel egy új, még fogalma szerint sem sejtett tudományt, a tér tudományát megálapítanom.”

1823.

November 3.

Egy hétfői napon írja *Bolyai János*:

„Kedves Édes Apám! Annyi teménytelen meg írni valóm van az újjal találmányaimról, hogy éppen most nem tudok másként segíteni magamon, mintha semmibe se ereszkedem belé, tsak egy quartára² írok; ...A fel-tételem már áll, hogy mihelyt rendbe szedem, el-készítem, s mód leszsz, a parallelákról egy munkát adok ki; ebbe a pillanatba

"Döntés az elvégzett munkáról... az utolsó... 30:33-1... 3. Nov. 823...
 a mind...
 Édes Apám.

"Ami nem...
 ...
 ...
 ...

"Nincs...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...

nints kitalálva, de az az út, mellyen mentem, tsaknem bizonyosan
 ígerte a tziel el-érésit, ha az egyébaránt lehetséges; nints meg, de olyan
 felséges dolgokat hoztam ki, hogy magam elbámultam, s örökös kar
 volna el-veszni; ha meg-látja Édes Apám meg-esméri; most többet nem
 szollhatok, tsak annyit: **hogy semmiből egy ujj más világot teremtettem;**
 mind az, valamit eddig küldöttem, tsak kártyaház a töronyhoz képpest."

1823. november 3. Hétfő.

Kifelejthetjük a megemlékezésekből?

Petöfi évében?

Madách évében?

Kopernikusz évében?

.....

Sarlóska Ernő

Csokonai, a néprajzi kutatás úttörője

1773—1805

Kétszázadik esztendeje lesz idén annak, hogy *Csokonai Vitéz Mihály* gazdagtermésű élete elkezdődött.

Korának a társadalmi és politikai viszonyokból következő fejletlen irodalmi élete nem méltányolta eléggé ragyogó tehetségét, nem tudta biztosítani számára a nyugodt és szabad alkotás feltételeit. Művei megjelentetésének gondja egész pályáját végigkísérte. Azzal kellett vígasztalnia magát, hogy a jövőnek dolgozik. („Irok a boldogabb maradéknak, irok a XX. vagy a XXI. századnak” — olvashatjuk egyik 1801-ben *kelt* levelében.)

Azonban — bár, a nagy időközökben megjelenő kiadások közti űrt betöltve, számtalan régi kéziratban közkézen forgó verse tanúskodik egyre szélesebbkörű népszerűségéről — az irodalmi köztudat a legutóbbi idő-ig nem ismerte eléggé költészetének kincseit. *Ady Endre* még „Vitéz Mihály ébresztése” c. versével áldozott emlékének, nem annyira a halhatatlan költő, mint inkább a munkásságát eléggé meg nem becsülő társadalom ébresztésére gondolva.

Ma, amikor *Csokonai* életműve azon az úton van, hogy egész népünk előtt teljes fényben tündököljön, időszerűnek látszik a néprajzi gyűjtők előtt is rávilágítani munkásságának a néprajzot érintő mozzanataira és jelentőségére.

A magyar felvilágosodás legnagyobb — világirodalmi rangú — poétája ugyanis egyúttal a néprajzi érdeklődés első nagy képviselői. az *Arany-Petőfi*-féle népi- nemzeti klasszicizmus nagy előkészítői közé tartozik.

Szászszínű egyéniségében, melyben rokokó finomság és diákos nyersességű dévaj szokimondás keveredik, ott él a magyar irodalmat európai szintre emelni kívánó, s egyúttal nemzeti egyéniségének megőrzésére törekvő XVIII. század végi irodalmi csoportok (az un. „deákosok”, „franciások”, „németesek”, „magyarosok”) bátor haladásvágya, európai igényessége, a romantika szellemi áramlatától ihletett nép felé fordulása, gyökeres hazaszeretete, reális népszemlélete és a dolgozó néppel való együttérzése.

Költői gyakorlatában (különösen: „Parasztal”, „Szegény Zsuzsi a táborozáskor”, „Sirakom”, „Szerелеmdal a csikóbőrös kulacshoz” stb.) és értékes emléleti fejtegetéseiben a népi alkotásokat a nemzeti hagyományokhoz való ragaszkodás legbiztosabb eszközeként tekintő tudatos népiesség számtalan jele nyilatkozik meg. Életsorsának kátyúival magyarázható kényszerű ingadozás után, népiességének csúcspontján — a II. József beolvasztó törekvései ellen forduló nemesi ellenállási mozgalom XVIII. század végi megalkuvásba torkollása idején egyszerre lett a függetlenségi hagyományok és a népi kultúrkincs letéteményese. Művelőiből — az ő szavával szólva — nemcsak a jövő arany időnek poétái szedhetnek gyöngyöket, hanem a népi kultúra bűvárai is.

Igen sok tájszó, népi kifejezés, szólás található írásaiban, s ezek jelentését nem egyszer meg is magyarázza. Egyes vígjátéki alakjait tájszó-lásban beszélteti. „Tavas” című fordításához szójegyzéket csatol, s bevezetésében ajánlja a tájszavakon csodálkozó finnyás olvasónak: „forgólódjék a felföldi, dunai- és tiszamelléki s erdélyi magyarokkal: ereszkedjék le a paraszt, tudatlan együgyű — de nála meglehet jobb magyar — községhez, aljnéphez: akkor majd nem lesz annyi új szó, annyi halatlan ejtés ő előtte.”

Ő is szorgalmas gyűjti a szóanyagot. Amint egy 1801-ben kelt levelében írja: „édes hazám s anyai nyelvem díszére és előmenetelére... a

ritkább régi, kevésbé gyakorlott, nyomtatásban esméretlen tartományos és mesterszavakból 2000 és egyhúszöt ezreszedtem."

Ugyanígy van a népdalokkal is. Vígjátékaiban („Tempefői”, a „Karnyóné”, „Cultura”) népdalokat énekeltek. „Anakreoni dalai”-hoz fűzött jegyzeteiben felszólítja írótlársait: „keressétek fel a rabotázó együgyű magyart az ő erdeiben és az ő Schitia pusztáiban, hányjátok fel... a

le tapafintt.
Mogy clard ismi salant v. isitt
mát ismny. Gyfies hajdaniha az mandoca
voto az sto nelon t. La meylapron vaibol
az smott kerelid. Egy felece feltho v. otad
tobb rifest liritánia. v. la imi v. otat abai kelt
v. otat nem, az a. imi it. smott hallott sm.
huarú ide ismny.
Esmott kerelid. Egy felece feltho
v. otta bolloph. d. s. r. a. l. a. b. i. k. e. l. l. i.
V. a. r. i. n. e. g. h. e. l. l. e. b. i. n. g. m. e. y. n. a. d. i. s. m. n. y. e. r. t. e. l. l. e.
E. p. a. m. n. o. l. R. a. g. s. i. n. n. o. l. j. e. g. y. f. e. l. i. m. a. t. l. a. m. n. a. h.
E. t. e. r. a. d. i. d. i. m. i. v. a. g. g. o. l. m. a. n. d. q. t. i. a. b. v. a. g. g. o. l.
E. t. e. l. i. d. i. d. o. v. a. s. t. a. b. e. t. e. d. i. g. v. a. s. b. a. n. j. a. r. o. l.
E. t. e. g. a. m. e. n. d. a. s. t. o. l. ü. v. e. g. a. r. a. b. l. a. l. a. b. a. d. o. g.
a. r. a. t. a. j. a. a. t. t. e. l. a. r. a. t. t. a. l. a.
K. a. b. o. m. y. e. l. u. n. t. a. v. a. s. b. ö. l. k. e. s. e. t. i. n. g. u. s. t. i.
K. e. z. e. m. y. e. l. u. n. t. a. f. i. r. h. a. r. a. n. g. o. t. k. u. z. i. n.

költés "m. d. l." mandol aláírásos írója
jól Babo Eklialy - 601. 15. August

szűr bibliopóliumon (könyvesbolt, *Csokonai* egyik, alább idézett jegyzetében *szűrboltot* említ, *M. P.*) kiterfített szennyes románcokat (Ponyvákát, *M. P.*), hallgassátok figyelemmel a danoló falusi leányt és a jámbor puttonost; akkor találtatok rá az Árpád szerencsi táborára.”

De nemcsak ajánlja a gyűjtést, maga is gyűjt és gyűjtet. Kérésére egy volt tanítványa beküldi neki az „Amott kerekedik egy fekete felhő” kezdetű dal szövegét. (Ennek az egyik legkorábbi „önkéntes néprajzi gyűjtés”-nek egy részletét fényképmásolatban fentebb bemutattuk.) 1797-ben már hatalmas — sajnos elveszett — dalgyűjteménye van (természetesen ezek nagyrésze nem mai értelemben vett népdal lehetett): „Régibb és újabb magyar népbéli dalok (Volkslieder), melyeket más csinos (itt művelt értelemben, *M. P.*) nemzetek példájára imitt amott kézírásokból és hallomásból összeszedvén, az elvesztéstől megmenteni kíván Cs. V. M. — Van már ilyen mindenes óta mint egy 300.” Egy évvel későbbi levele szerint már 450 darabra szaporodott gyűjteménye.

A népdalokkal elméletileg is foglalkozott: egy 1804-ben *Kazinczyhoz* írt levele szerint „a Volksliedekről s azoknak különböző Natióknál való Karakteréről s Mustráiról ír Prefációt” (bevezető tanulmányt).

A népmesék iránt is érdeklődött: s hogy mennyire ismerte a mesék világát, meggyőzően tanúsítják egyik legkiválóbb alkotása, a „Dorotya” előbeszédének alábbi sorai (annak kifejtésével kapcsolatosak, hogy művének célja több az álmétkodtatásnál): „...egy kies rézerdő, túl az óperencián — egy kerek erdő, melyben ezüst madarak szólnak — ez már valami: de abban osztán egy aranyvár, mely kokassarkantyún forog — már megmeg valamibb; hanem a tündérkirálykisasszony, akinek minden pillantatására orientálishi gyöngyök peregnek — hohó, ez már nem lári-fári! Hát még a szép királyfi, a gyémántbuzogánnyal, a tátos lóval? s több ilyen álmétkodásra méltó jelenések szinte az akastyáni hegyig, mely 50 mérföldről, az egy erős griffmadáron kívül, mindent magához szippant?”

A népdalokhoz hasonlóan a mesét is beillesztette vígjátékaiba. S a Tempefőiben utólréhetetlen művészi remekléssel elmondott meséje a mai mesegyűjtő számára is tanulságot kínál: nemcsak az előadás elevevességét, hamvát — zamatát őrzí meg, hanem a mesehallgatóra tett hatását és annak közbeszólásait is megörökíti.

Élete főműveként Árpádról akart nagy nemzeti hőskölteményt írni. „De élete lángja folytig ége”, mielőtt megalkothatta volna (sak vázolata készült el, s 51 sornyi töredék belőle), azonban mélyreható tanulmányozásra készítette őt. Mint egy 1803-ban kelt levelében írja: „már három vagy négy esztendeje, miolta a historiai, geographiai és antiquariumi documentumokat gyűjtögettem, a magyarok régi hazájáról, s más nemzetekkel való atyafiságáról, szokásaikról és e mostani Magyarorszagba lett megtelepedésekről.” Azt tervezte, hogy kiadja a népünk őstörté-

netére vonatkozó forrásmunkákat. Kedvenc irodalmi terve fordította érdeklődését a hún-magyar rokonságra vonatkozó néphagyomány felé. Egy 1802-ben kelt levelében így ír erről: „... egész nemzetünknek hagyománya, mely a legutolsó, legírástudatlanabb parasztjainknál is megvan, a melyet ha historiai s antropologiai crisisre (próbára, M. P.) vészünk, talán legcsalhatatlanabb bizonyosság, s datumok nem létében én előttem ugyan a legtiszteletesebb.”

Debrecentől Pozsonyig és Szigetvárig terjedő vándorlásai alkalmat adtak neki, hogy a magyar vidékeket és népüket közvetlenül megismerhesse. S erre tudatosan törekedett is, amint az egyik 1801-ben kelt levele alábbi soraiból is kiteszik: „... hazámat mind a könyvekből, mind sőt ... hat esztendeig való utazásaimból, alkalmasint kívántam megismerni.” Így kevésbé csodálkozhatunk azon, hogy tarjai (Bereg m.) falucsúfolókról éppúgy olvashatunk írásaiban, mint békési búzanyomtásról.

Hosszú volna felsorolni azokat a nép életmódjáról, munkájáról (így pl. a búza *nyomtatásáról*, a nyolclovas debreceni szekérről stb.), szokásairól (a farsangi *tőkevonásról*, a *kántálásról*, a keresztelpi *paszitáról*), hidelmeről (Gellérthegyre lovagló boszorkányok, garabonciás diák, rostaforogás stb.), a magyar táncokról (melyeket színpadra is vitt, s melyekre a „Dorottya” művészi táncleírása értékes tánc történeti forrás), a népi olvasmányokról szóló adalékokat, melyeket szétszórva találhatunk műveiben. Ezekhez gyakran (különösen a „Dorottya”-ban) néprajzi adatközlésnek is beillő magyarázó jegyzeteket fűz.

Had tanúskodjanak adalékai néprajzi értékéről a „Dorottya”-ból idézett alábbi verssorok és jegyzetek:

Mint a zöld Hortobágy kövér mezejében
A csintalan betyár, ha a szél mentében
Süvegmocskot éget a szalmán vagy pipán,
Maga meg odébb áll gyalog vagy parián;
Hiába hancsigál a duda, furulya,
Összebóg a marha, megszalad a gulya,
Tehén, üsző egyre szalad a cserénynek,
Van baja, van mérge a szegény legénynek:

Ehez a részhez az alábbi magyarázatot fűzi jegyzetében:
„A Hortobágy pusztáján, mely az úgynevezett Hortobágy folyóvíznek vagyis Tisza-szakadéknak környékén esik a debreceni és újtvárosi földön, — s közönségesen az alföldi legelők körül, szokások holmi pajkosoknak, hogy pipájokba süveg- vagy kalapmocskot tesznek, melynek füstjét, ha messzéről a gulya megérzi, szerteséjjel szaladoz.”

Az eluralkodott idegen táncdivattal kapcsolatban írja az alábbiakat:

De felkerekedvén a vidi pusztáról,
Vagy a Szengellérnek borstermő szirtjáról
Zablás sárkányán a garabonciás diák;
Már a forgószéltől csikorognak a fák,
Ropog a pásztornak kunyhója fedele,
Kavarog a vetés, a víz habbal tele,
Egyebütt csendesség látszik völgyön, hegyen,
Csak ott van fergeteg, a hol ő átmegyen,
Toll, kóró, falevél, ringy-rongy, egyetmással,
Zúg a poroszlopban forgó karingással,
A megrémült banya teheneket fejet,
Háza oltalmáért készíti a tejet:
Ily zavart forgószél tódult a szobának,
Hogy a hebehurgya langauszhoz fogának.

Ehhez a következő magyarázatot fűzi:

„A garabonciás deák felől az a mese van népünknel, hogy sárkányon jár, és a forgószélet ő támasztja, kivált ha, a hol rongyos köpenyében kéreget, tejet és kását nem adnak néki.”

Amikor Dorottyia bosszút fogad a Fársáng ellen, a gyújtott áldozati tűzben:

Ott volt Florentina s a Tündér Ilona
S valamennyi tőkét életében vona.

Ehhez két jegyzet is tartozik:

„Florentina, Tündér Ilona. Ezek a régi öregeknek s a mai községnek esméretes románjaik, vagy istóriáik, melyeket a szűrboltokban árulnak a tót bibliopólák.” (Könyvtárosok, M. P.)

„Tőkét vonni. Szokásban nagyon sok helyen, hogy mikor a fársáng elmúlik, a meg nem házasodott ifjakkal és férjhez nem ment leányokkal valamely darab fát vagy tőkét nevelésnek okáért megemeltetnek, vagy egy helyről más helyre vitetnek. A csinosabbak az oly személynek zsebjebe egy kis forgácsot, szilánkot vagy zszindelyt tesznek, sőt affélét levelekbe s cédulákba is zárnak. Ilyenkor a' csinál legtöbb nevelésget, hogy a furcsa emberek mindenképpen fortélyoskodnak, hogy vigyáznak magokra, s hogy szedődnek rá sat.”

Dorottyia bemutatásánál írja az alábbiakat:

Pedig már felszántott tisztos arcájának
A bőrén lúdgégét könnyen csinálnának.

E sorok alatt következő jegyzetét olvashatjuk:

„Lúdgége névvel nevezik a Duna két mellékén a tésztának azt a nemét, a melyet a Tisza körül csigának hívnak. Ezt orsó hegyével kanya-

rítják meg egy kivölgyelt vagy kibarázdolt deszkácskán, falu helyett pedig a szövőbordán.”

Csokonai a nép által kedvelt verses műfajok némelyikét, új tartalommal megtöltve, műköltői rangra emelte. Így a halotti búcsúztatót „A lélek halhatatlanságá”-ban, s a kalendáriumi verset „Az esztendő négy szakasza” c. versciklusában. Ez utóbbi, mely a nehézsorú parasztember szemével nézi az évszakok változását, jellemző *Csokonai* néppel való együttérzésének.

A nép — mintegy viszonzásul — a magáévá fogadta *Csokonai* nem egy alkotását. A vőfénykönyvekben, katonakönyvekben és más kéziratos paraszti versgyűjteményekben nem ritkán találni *Csokonai*-verset.

De *Csokonai* alakja is él népünk képzeletvilágában, mint jövőbelátó garabonciás-féle. (Hálás feladat lenne összegyűjteni a *Csokonaira* vonatkozó néphagyományt: történeteket, hiedelmeket, szólásokat. Különösen Somogyban, valamint a debreceni és pataki kollégium vonzókörében, de az ország más vidékein is.) Mintha a néphagyomány jelképes formában hangot adna a költő többször is kinyilatkoztatott s azóta igazolódott meggyőződésének, hogy az elkövetkezendő századoknak dolgozik. Annak, amit egyik 1798-ban kelt levelében így fogalmazott meg:

„Hajt engem a szerencse tulajdon hazámban és tulajdon hazámért... és egyedül az megnyugtatt engem s az serkentett eddig, az ébresztett munkára, hogy, ha nem telt is, akartam, ha máért nem is, legalább a jövődőért.”

Csokonai a jövőnek vetett magot művészetével, eszméivel és tudományával. Életműve és példája ma is hat — *Bessenyeit* méltató szavait önmagára alkalmazva — mint „földünk golyóbisa alá fordult, de azért teremteni meg nem szűnő nap.” A néphagyomány kultúrértékei megmentésének mai önkéntes munkásai legyenek büszkéek rá, hogy elődeik sorában a legelsőik között ott áll a magyar szellemi életnek ez az óriása.

Morvay Péter

Csokonai mint tátos

— A Csokonai-pályázat anyagából —

„Többször hallottam már, hogy Csokonai tátos volt, csak ő nem két sor foggal, hanem burokkal született. Kevesen tudták ezt, még az anyja is titokban tartotta, nem merete mondani senkinek sem.

Azt mondják, hogy a kis Csokonai már két éves korában folyékonyan olvasott, pedig senki sem tanította az olvasásra. A kéményfüstről megmondta, hogy melyik házban mit főznek. Mindenkinek tudta a nevét. Tudott beszélni az állatokkal, madarakkal és a fákkal. Azt is tudta, hol volt elásva a kincs, de arról sohasem szólt senkinek sem, mert akkor megnémult volna. Azt is tartották róla, hogy esőt és szelet is tud csinálni.

Csak minden századik évben születik egy tátos. Csokonai idejében Hadházon is volt egy, de ez már két sor foggal született. Csak tejen élt. Ez is tudott az állatokkal beszélni. Többször megfigyelték a szomszédok, amikor tejet kapott, hogy elment a „házháta” mögé, s ott egyik kanál tejet mindig egy nagy kigyónak adta, és beszélgetett is véle.

Ez a tátos egyszer szótalán lett. Egész nap csak szomorkodott. Szülei rimánkodására elmondta, hogy pont hét éves korában meg kell verekednie egy másik tátosal, a fekete bikával, mert ketten nem maradhatnak egy vidéken. Nehéz lesz a küzdés, — mondta a hadházi tátos — de ne ijedjenek meg, mert ha bal kézbe fogott pálcával ütik majd a fekete bika bal hátsó lábán lévő csülkét amikor viaskodnak, akkor elmegy az ereje, nem tudja legyőzni.

Úgy is volt, ahogy a hadházi tátos mondta. Azon a napon amelyiken betöltötte a hetedik életévét, nagy szélvihar támadt, megrázkódott és egy nagy fehér bikává változott. Bömbölt, szikrát hányt a szeme, tűz csapott ki az orrából, szarvával, lábával vágta, szórta a földet, s úgy vágatott el a mai vasútállomás felé. Akkor még nem volt a Szederjes kocsmá a Verendomb mellett. Közelében volt egy gémeskút két hatalmas vályúval. A kúttól nem messze volt két óriási nyárfa. Amikor a fehér bika odaért, egy szuszra kiivott egy egész vályú vizet.

Nemsokára még nagyobb zúgás, búgás hallatszott. Jött a másik tátos, a fekete bika. Ez volt Csokonai. Ez meg a másik vályú vizet itta ki. Utána összedőltek, verekedtek, neki-neki szaladtak egymásnak. Csak úgy csattogott a szarvuk, szikrázott a szemük, fújták egymásra a tüzet. Ren-

gett, döngött lábuk alatt a föld. Úgy felhányták maguk körül a földet, hogy még a szarvuk hegye is alig látszott ki. Már majdnem legyőzte a fekete bika a fehéret, amikor a hadházi tátos apja kezdte ütögetni a fekete bika csülkét. Szinte szemlátomást látszott, hogy minden ütésre gyengébb lett a fekete bika, míg egyszer csak teljesen elfogyott az ereje, elbődítette magát és megfutott. Futás közben visszakiáltott, hogy még egyszer ugyanezen a helyen meg kell vívniok.

Igy szabadult meg a hadházi tátos, de nem sokáig, mert hét év múlva ismét meg kellett verekednie a fekete bikával. Azt monják, hogy az a viadal még az előzőnél is nagyobb volt. A viaskodásukkal olyan hatalmas szelet csaptak, hogy az egyik óriási nyárfát tövestől kicsavarta a szelük. Azóta áll még ma is egyedül az a hatalmas nyárfa a hadházi vasútállomás előtt. A hadházi tátos pedig úgy eltűnt, hogy még ma sem tudják, hogy mi lett vele.”

Enyedi József
Hajdúhadház

Fehér, illetőleg fekete bika alakjában viaskodó tátosok, mellettük az egyik tátos segítője (Dudás Juli galgamácsi népművész rajza)